

Wetenschap en politiek

Jaarboek
Parlementaire
Geschiedenis **2021**

Redactie:
Carla van Baalen
Alexander van Kessel
Tom-Jan Meeus
Jan Ramakers
Diederik Smit

Centrum voor Parlementaire Geschiedenis
Nijmegen

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag: Gebarentolk Irma Sluis, premier Mark Rutte en Jaap van Dissel (RIVM) op een persconferentie vanwege de coronacrisis (ANP / Robin Utrecht)
Vormgeving: Boekhorst Design, Culemborg

© 2021 Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2444 387 1
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

INHOUD

Ten geleide	7
ARTIKELEN	
<i>Klaas van Berkel</i> , Politiek en wetenschap, ter inleiding	11
<i>Frans Becker</i> , Kortsluiting. De Partij van de Arbeid en de Wiardi Beckman Stichting	18
<i>Johan van Merriënboer</i> , Geleerden in het Torentje. Hoogleraren als premier: een wonderlijke combinatie?	27
<i>Wimar Bolhuis</i> , Technocratiseren om te depolitiseren. Hoe het CPB de politieke besluitvorming stuurt	38
<i>Solange Ploeg</i> , Kennis is macht? De rol van wetenschappelijk gezag in het kernenergiedebat (1982-1989)	51
<i>Anne-Greet Keizer en Frans Brom</i> , Voor macht en tegenmacht. Voor wie adviseert de WRR?	61
<i>Alexander van Kessel</i> , Het gezag van de medicus. Eddy Houwaart over gezondheidszorg en politiek in de lange negentiende eeuw	70
SPRAAKMAKEND DEBAT	
<i>Hilde Reiding</i> , 'Positie Omtzigt, functie elders'. Het debat over de verkennende fase van de kabinetsformatie van 2021	79
BRONDOCUMENT	
<i>Alexander van Kessel</i> , 'Een ijdel, eerezuchtig, pesterig en inhalig mannetje'. Max Bongaerts' vertrek uit de Tweede Kamer, oktober 1945	93
UIT DE NOTULEN VAN DE MINISTERRAAD	
<i>Jan Willem Brouwer</i> , 'De Amerikaanse samenleving is op de meest vitale plekken geraakt. Hierin mag niet worden berust.' Uit de notulen van de ministerraad na de aanslagen van 11 september 2001	99
INTERVIEW	
<i>Tom-Jan Meeus en Jonne Harmsma</i> , Renske Leijten: 'Soms denk ik: wat moet ik hier nog?'	113
WOORDGEBRUIK IN HET PARLEMENT	
<i>Siemon Reker</i> , Epidemiologische ruimte en takketandjes. De 'opruk' van nieuwe taal in coronatijd	121

HERINNERINGEN/NECROLOGIEËN

<i>Cees Bremmer en Jorrit Peters</i> , Een gedragen rol van duwen, trekken, bruggen bouwen en veel muziek. Jan Krajenbrink (1941-2020)	125
<i>Leon van Damme</i> , <i>Virtus Nobilitat</i> – Deugd adelt. Louw de Graaf (1930-2020)	130
<i>Thom de Graaf</i> , Hoed af. Atzo Nicolaï (1960-2020)	134
<i>Frits Korthals Altes</i> , Belangstellend, bedachtzaam en beschaafd. Els Veder-Smit (1921-2020)	139
<i>Pieter van de Stadt</i> , ‘Alles aan deze man is vvd’. Hans van Baalen (1960-2021)	143
<i>Ewout Klei</i> , Een staatsman niet, een evangeliebelijder. Meindert Leerling (1936-2021)	147
<i>Bert de Vries</i> , Sociaal betrokken en constructief-kritisch. In memoriam Steef Weijers (1929-2021)	151

PARLEMENTAIRE KRONIEK

<i>Jan Ramakers</i> , Het parlementaire jaar 2020-2021	155
--	-----

RECENSIES

<i>J.Th.J. van den Berg</i> , De wankelende stand van de democratie	193
<i>Hans Engels</i> , Koningschap in Nederland behoeft onderhoud	196
<i>Ron de Jong</i> , Het tijdperk van het onafhankelijke Kamerlid	198
<i>Jeroen Koch</i> , Kuyper door en voor kuyperianen	201
<i>Jonne Harmsma</i> , Expert in de politiek	204
<i>Mari Smits</i> , Dominant, veeleisend én tegelijk uiterst aimabel	206
<i>Patrick van Schie</i> , Twee partij-iconen in het theater van de politiek – twee tegengestelde naturen	208
<i>Lennart Steenbergen</i> , De optimist die weer boven zal komen drijven	211
<i>Peter-Wim Zuidhof</i> , De PVDA: neoliberal tegen wil en dank?	213
<i>Uri Rosenthal</i> , Rutte in drievoud	216
<i>Koen Vossen</i> , Drie boeken over Baudet	219

SIGNALEMENTEN

	223
Noten	233
Over de auteurs en de redactie	251

Minister-president Mark Rutte kondigde het Nederlandse volk op 16 maart 2020 aan, in zijn tv-toespraak bij aanvang van de coronacrisis: '[H]et antwoord op alle vragen die leven, begint bij de kennis en ervaring van deskundigen. Laat ons daaraan vasthouden. Aan deskundigen als Jaap van Dissel en zijn collega's binnen en buiten het RIVM. Virologen, intensive-care-artsen en andere specialisten. Hun advies is vanaf het begin leidend geweest voor alle maatregelen die tot nu toe in Nederland zijn getroffen. En het is belangrijk dat we op dat kompas van wetenschappelijke kennis en betrouwbare feiten blijven varen.'¹ De adviezen van medisch-wetenschappers zouden dus doorslaggevend zijn in de beleidskeuzes ten aanzien van de bestrijding van de pandemie. Van Dissel *cum suis* werden vaste gasten op de zondagmiddagssessies op het Catshuis, waar de coronamaatregelen werden besproken.

Niet alleen ten aanzien van corona werd de kennis van wetenschappers bepalend; ook in de al langer slepende discussie over klimaat en landbouw is wetenschappelijke kennis het lichtbaken waarop het kabinet vaart. In beide kwesties was een belangrijke rol weggelegd voor het RIVM. Zowel in het debat over de stikstofnormen als in de discussie over bestrijding en beheersing van de verspreiding van COVID-19 speelde het Rijksinstituut een prominente rol op het gebied van beleidsondersteuning en informatievoorziening. Vanaf voorjaar 2020 staan het instituut en zijn medewerkers volop in de publieke belangstelling en zijn zij regelmatig doelwit van kritiek en protesten. Zo verzamelden honderden woedende boeren zich op 22 juli 2020 bij het RIVM-gebouw in Bilthoven en heeft de directeur infectieziektebestrijding van het Instituut, Jaap van Dissel, inmiddels permanente politiebewaking nodig.²

Nu staan wetenschap en politiek niet alleen in Nederland op gespannen voet met elkaar. Wereldwijd ligt de relatie tussen beide steeds vaker onder het vergrootglas. Of het nu gaat om de klimaatdiscussie, migratie of gezondheidszorg: wetenschap en politiek lijken steeds meer met elkaar verstrengeld te raken. Hoewel wetenschappers voortdurend verzekeren niet op de stoel van beleidsmakers te willen zitten, raakt wetenschappelijke kennis steeds vaker gepolitiseerd. Politici gebruiken wetenschappelijke inzichten om hun argumenten kracht bij te zetten, terwijl tegelijkertijd politieke tegenstanders de politieke onafhankelijkheid van wetenschappelijke instituten in twijfel trekken.

Het gevolg van deze ontwikkeling is dat ook politieke scheidslijnen in toenemende mate langs nieuwe tegenstellingen lopen. Waren het voorheen voornamelijk de verschillen tussen de partijen die het politiek debat kleurden, tegenwoordig vindt de discussie steeds vaker plaats tussen hen die de wetenschappelijke kennis omarmen en hen die deze kennis juist verwerpen – of menen te beschikken over alternatieve wetenschappelijke kennis. De klimaatontkenners en 'viruswappies' die afgelopen jaar het Haagse Malieveld vulden, waren dan ook afkomstig uit de meest uitlopende hoeken van de samenleving, van links tot rechts en van yogadocent tot melkveehouder.

In het licht van deze observaties is het interessant en relevant om terug te kijken op de historische relatie tussen politiek en wetenschap in Nederland. Welke rol speelde wetenschappelijke kennis in politieke discussies in het verleden, wat is eigenlijk de

politiek-historische achtergrond van de door de overheid zelf ingestelde wetenschappelijke adviesinstituten en in hoeverre liepen academische en politieke loopbanen door elkaar? Vaststaat alvast dat politiek en wetenschap ook in het verleden moeilijk van elkaar te scheiden waren, al was het maar omdat de overheid al sinds de negentiende eeuw de belangrijkste financier van wetenschappelijk onderzoek in ons land is. Daarnaast hebben wetenschappers altijd op verschillende manieren hun weg naar het Binnenhof weten te vinden.

Al in de negentiende eeuw telde het Nederlandse parlement verschillende leden die afkomstig waren uit de wetenschap of hun aanstelling als hoogleraar combineerden met een Kamerlidmaatschap. Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw is bovendien het aantal instanties dat de overheid van kennis en advies voorziet sterk toegenomen. Rijksinstituten, adviesraden en planbureaus spelen tegenwoordig een belangrijke rol in het politieke besluitvormingsproces. Zo consulteerde informateur Mariëtte Hamer op 25 mei 2021 de directeurs van het Centraal Planbureau, het Sociaal- en Cultureel Planbureau en het Planbureau voor de Leefomgeving om de kaders voor een nieuw kabinet te bespreken. Het leidt soms tot de kritiek dat wetenschap en beleidsmakers al te zeer verstrengeld raken, waardoor tegengeluid wegvalt en de samenleving buitenspel komt te staan. Van de burger wordt gevraagd blindelings te vertrouwen op de expertise van academici, die zich steeds meer op beleidsvoorbereiding richten. Dat zou er juist toe kunnen leiden dat het vertrouwen in de wetenschappelijke experts afneemt.³

In zijn inleidende essay laat wetenschapshistoricus Klaas van Berkel zien hoe en waarom de Nederlandse economie tot een 'kenniseconomie' is geworden, een ontwikkeling waardoor wetenschap en politiek in de eenentwintigste eeuw onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn geraakt. Wimar Bolhuis belicht de monopolistische positie van het Centraal Planbureau; Anne-Greet Keizer en Frans Brom analyseren in hun bijdrage het werk van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, al evenzeer een wetenschappelijke monopolist in dienst van het landsbestuur. Dat wetenschappelijke informatie wordt gebruikt om maatschappelijke problemen te depolitiseren en te rationaliseren, blijkt evenzeer uit het eerdergenoemde artikel van Bolhuis als uit de analyse van Solange Ploeg. De eerste ziet deze trend beginnen in de jaren zestig en zeventig, en plaatst deze in de sociaaldemocratische plantraditie, Ploeg ziet het inzetten van wetenschappelijke informatie voor politieke doeleinden in haar stuk over het kernenergiedebatdebate vooral toenemen ten tijde van de 'zakelijke' kabinetten-Lubbers. Frans Becker laat in zijn bijdrage over de Wiardi Beckman Stichting zien dat de spanning tussen wetenschap en politiek ook op partijniveau optreedt. Hoe ver het probleem teruggaat in de tijd blijkt uit het gesprek dat Alexander van Kessel had met medisch historicus Eddy Houwaart over de zogeheten 'hygiënist', artsen die zich in de negentiende eeuw sterk maakten voor een wetenschappelijker aanpak van volksgezondheidsproblemen op nationaal niveau. Johan van Merriënboer ten slotte onderzoekt of er een relatie bestaat tussen hooggeleerdheid en het minister-presidentschap.

Daarnaast bevat deze editie ook weer de bekende rubrieken: een spraakmakend Kamerdebat, herinneringen aan overleden oud-politici, recensies, het interview met

het spraakmakende Kamerlid en de parlementaire kroniek van 2020-2021, die dit jaar natuurlijk gedomineerd wordt door de strijd tegen het coronavirus. De korte bijdrage over het parlementaire woordgebruik in het afgelopen jaar en het onderwerp van het Kamerdebat onderstrepen dat nog eens.

Het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* is een uitgave van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, verbonden aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Het jaarboek wil in zo breed mogelijke kring belangstelling wekken voor de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Steeds liggen actuele thema's of gebeurtenissen ten grondslag aan de onderwerpskeuze van de historische artikelen. In het jaarboek komen niet alleen wetenschappers aan het woord, maar ook journalisten en (oud-)politici. In alle bijdragen is het Nederlandse parlement in een nabij of ver verleden uitgangspunt van beschouwing; zijn positie en handelen sinds de opkomst van het parlementaire stelsel in 1848 staat steeds centraal.

Het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* kwam mede tot stand dankzij de steun van het bestuur van de Stichting Parlementaire Geschiedenis (Thom de Graaf [voorzitter], Rutger Zwart [secretaris-penningmeester], Kathalijne Buitenweg, Klaas Dijkhoff, Ben Knapen en Kees van der Staaij) en de wetenschappelijke raad (Paul Bovend'Eert [voorzitter], Ruud Koole, Wim van Meurs en Gerrit Voerman) die het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis en de redactie met waardevolle adviezen terzijde stond. Irene Helsen danken wij voor de secretariële ondersteuning.

Carla van Baalen

Alexander van Kessel

Tom-Jan Meeus

Jan Ramakers

Diederik Smit

Politiek en wetenschap, ter inleiding

Klaas van Berkel

Als er één ding duidelijk is geworden het afgelopen jaar, dan is het wel dat onze samenleving volledig afhankelijk is geworden van de wetenschap. Nadat de coronapandemie in maart 2020 ook Nederland had bereikt, lieten regering en parlement zich bij het bestrijden van de ziekte geheel en al leiden door het oordeel van medisch-wetenschappelijke adviseurs, verenigd in het Outbreak Management Team (OMT). Later kwam er wel meer ruimte voor politieke afwegingen, want ook bij het bestrijden van een crisis zijn er altijd meerdere opties, maar naderhand, toen er een aantal doeltreffende vaccins op de markt kwam, stuurde dit staaltje van wetenschappelijk vernuft weer de politiek in de bestrijding van de crisis. Het vaccin werd binnengehaald als onze uitweg uit de coronacrisis – en misschien wel terecht. Een duidelijker illustratie van de stelling dat onze westerse samenleving een kennissamenleving is geworden, is niet te vinden.

Op zichzelf is het inzicht dat onze maatschappij een kennissamenleving is, gebaseerd op een kenniseconomie, niet nieuw. Al in de negentiende eeuw zag een enkele ingenieur in dat Nederland het in de internationale concurrentie moest hebben van kennis en niet van handel, industrie of grondstoffen. Maar de doorbraak van de wetenschap op het politieke vlak (als we afzien van de naïeve opvattingen die in het begin van de negentiende eeuw over de ‘nuttige wetenschap’ leefden), vond plaats tijdens de Eerste Wereldoorlog, die in Nederland onder andere leidde tot een nijpend tekort aan voedsel, materialen en brandstof. De Koninklijke Akademie van Wetenschappen onder leiding van de Leidse fysicus H.A. Lorentz benaderde toen de regering, in casu kabinetsleider P.W.A. Cort van der Linden, met de suggestie om ten behoeve van het landsbelang een ‘organisatie van wetenschappelijke krachten’ in het leven te roepen om onderzoek te doen dat moest leiden tot het verminderen van de tekorten op welk terrein dan ook. Dat werd de Wetenschappelijke Commissie van Advies en Onderzoek in het belang van Volkswelvaart en Weerbaarheid (WCAOVW). Officieel was dit een Rijkscommissie, maar feitelijk werd de commissie geheel gevuld met leden van de Akademie en huisde het secretariaat ook bij de Akademie (het stond de commissie overigens vrij niet-leden van de Akademie met een speciale expertise op te nemen). Hiermee volgde Nederland feitelijk het voorbeeld van het buitenland, waar de wetenschap al eerder was ‘gemobiliseerd’. In Engeland bestond de Advisory Council for Scientific and Industrial Research en de Verenigde Staten kenden voor hetzelfde doel de US National Research Council.

De commissie werd ingesteld bij Koninklijk Besluit van 20 februari 1918; de installatie vond plaats op 30 maart. Er was een budget van 100.000 gulden beschikbaar gesteld (driemaal het jaarlijkse budget van de Akademie!) en de commissie telde maar liefst

dertien subcommissies: voor landbouw, voedingsmiddelen, veevoer, stikstofbinding, kleding en schoeisel, metalen, munitie, chemische industrie, röntgenstraling, fotografische landopmeting, plantenziekten, bouw- en constructiematerialen, en ten slotte brandstoffen en delfstoffen. Hoewel de commissie volgens Lorentz met ‘een zekere fleurigheid’ aan het werk ging, viel het uiteindelijke resultaat flink tegen – natuurlijk, zou men bijna zeggen –, maar dat kwam ook omdat kort nadat de leden van de commissie met hun werk waren begonnen de wapenstilstand getekend werd en de acute tekorten verholpen konden worden.¹

Niettemin, de WCAOVW vormde het begin van een lange reeks commissies en organisaties die werden ingesteld door de regering om haar te voorzien van wetenschappelijk advies of acute en minder acute problemen op economisch of sociaal terrein op te lossen. Zonder de WCAOVW geen TNO, geen ZWO en geen WRR. Maar het inzicht dat de regering de hulp van de wetenschap goed kan gebruiken, is nog wat anders dan de gedachte dat de samenleving – en de economie in het bijzonder – *afhankelijk* is van de wetenschap. Die gedachte brak pas door aan het eind van de jaren zestig, toen Nederland ook kennismaakte met de begrippen ‘kenniseconomie’ en ‘kennissamenleving’. Het was vooral het werk van de Amerikaanse managementgoeroe Peter F. Drucker (‘the business thinker’) die voor deze doorbraak zorgde – althans voor zover van een doorbraak gesproken kan worden, want heel snel ging het toch niet.²

Drucker was al een veelgelezen expert op het terrein van het industriële management toen hij rond 1970 in Nederland bij een groter publiek bekend raakte als degene die voorspelde dat de westerse samenlevingen spoedig een *knowledge society* zouden worden, waarin een *knowledge economy* de toon zou aangeven. Hij deed dat in zijn boek *The age of discontinuity. Guidelines to our changing society* uit 1969, dat in het Nederlands werd vertaald als *Tijdperk van kentering. Uitzicht op een wereld die verandert* (1970). De Groningse econoom Jan Pen was de eerste die het besprak. In *Het Parool* legde hij uit dat de auteur in zijn boek uiteenzette dat de wereld vier grote veranderingen tegemoet kon zien: de opmars van nieuwe technologie, het ontstaan van een wereldeconomie, de dominantie van reuze-organisaties en ‘de buiten alle proporties gaande invloed die kennis gaat uitoefenen’.³ Hij voorspelde zoals gezegd de opkomst van een *knowledge society*, die hij definieerde als een samenleving waarin kennis als productiefactor belangrijker is dan kapitaal en arbeid. De instantie die dat voor elkaar zou krijgen was niet de overheid, die volgens Drucker te veel deed waartoe zij niet in staat was, maar de internationale onderneming. Of het nu ging om ontwikkelingshulp, stadsvernieuwing of armoedebestrijding, op al die terreinen scoorde het internationale bedrijfsleven veel beter dan welk type overheid ook. Drucker behoorde duidelijk tot degenen die weinig betekenis toekenden aan politieke en ideologische overwegingen in de organisatie van de wereld.

De termen ‘kennissamenleving’ en ‘kenniseconomie’ sloegen niet onmiddellijk aan. Daniel Bell, een andere auteur van boeken over een toekomst zonder ideologie, gebruikte het begrip in de jaren zeventig als een equivalent van ‘postindustriële samenleving’. Maar ook al was deze term daarna gebruikelijker dan de term ‘kennis-

economie', de thematiek zelf werd in de jaren zestig en zeventig wel veel besproken, zeker op de universiteiten, die in een kennissamenleving een andere rol zouden krijgen dan in het verleden.

Toen in 1965 een commissie van de Academische Raad⁴ onder leiding van ir. A.G. Maris vergaande maatregelen voorstelde om de bestuursstructuur van de Nederlandse universiteiten te moderniseren – met een daadkrachtige centrale leiding en zonder noemenswaardige inspraak van hoogleraren of studenten –, klonk vanuit de studentenbeweging meteen het verwijt dat de universiteiten op deze wijze voor het karretje werden gespannen van de kennisintensieve bedrijven die de wereld beheersten. Dat was niet geheel ten onrechte. In de kringen waaruit de commissie-Maris voortkwam, de hoge ambtenaren en *captains of industry*, werd al veel langer verkondigd dat Europa de technische achterstand op de Verenigde Staten alleen kon inlopen als de verwetenschappelijking van de productie op een veel hoger plan zou worden gebracht. Men zag in die kringen in dat de moderne westerse wereld in een stadium was aanbeland waarin niet kapitaal en arbeid, maar kennis en technologie het beslissende verschil uitmaakten. Om de grote bedrijven in Europa concurrerend te houden, moest er dus veel meer research worden verricht, en omdat de bedrijven dat zelf niet allemaal konden opbrengen, moest de staat daarvoor de door hem gefinancierde universitaire laboratoria inschakelen. Dat kon het beste als ook de universiteiten bestuurd zouden worden als ondernemingen.

In de studentenbeweging deelden de critici van het rapport-Maris in wezen de analyse ervan, maar zij gaven er een andere waardering aan. Hugues Boekraad, Michel van Nieuwstadt, Ton Regtien en Henk Sips, vier (oud-)studenten uit Nijmegen die in mei 1968 een brochure tegen het rapport-Maris uitgaven (*Universiteit en onderneming*), onderkenden dat het de bedoeling van Maris c.s. was om de kennisinfrastructuur die de universiteiten boden dienstbaar te maken aan de verwetenschappelijking van de productie van de grote ondernemingen. Om dat te bewerkstelligen moesten de universiteiten ingericht worden volgens principes die gangbaar waren in de industrie, moesten de opleidingen worden ontdaan van alle franje om alleen goedkope, jonge en plooibare werknemers af te leveren, en moest het onderzoek afgestemd worden op de behoeften van de industrie. Na de arbeider was het nu de beurt aan de student en de hoogleraar om te worden ingekapseld, geëxploiteerd en uitgebuit door het grootkapitaal. Vandaar de nadruk op efficiency, verkorting van de studieduur, sterke inperking van de academische vrijheid, scheiding van onderwijs en onderzoek en buiten de discussie plaatsen van de vraag wat het doel van de universiteiten zou kunnen zijn. In de wet vastgelegde taken van de universiteit, zoals de bevordering van het inzicht in de samenhang der wetenschappen, het stimuleren van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en de zelfstandige beoefening der wetenschappen, vielen bij de plannen van Maris en de zijnen geruisloos uit de boot – aldus nog steeds Boekraad, Van Nieuwstadt, Regtien en Sips.

Wie door hun marxistische terminologie heen kijkt, ziet hier de erkenning van het gegeven dat de westerse maatschappij terecht was gekomen in het stadium van de ken-

Het rapport Universiteit en onderneming – Een analyse van het rapport Maris (Nijmegen 1968)
[BIBLIOTHEEK RABDOUD UNIVERSITEIT]

nissamenleving, al valt die term niet. Als alternatief voor de technocratische benadering van de commissie-Maris kwamen de Nijmeegse studenten later met het idee van de Kritische Universiteit, dat zij in West-Berlijn hadden opgepikt. Van die Kritische Universiteit is niet veel terechtgekomen, maar de golf van democratisering die na 1965 over Nederland heen kwam, heeft wel de opmars van de managementideologie van Maris c.s. weten op te houden.

Ook onder de meeste universitaire bestuurders, die op zichzelf noch voor de plannen van Maris noch voor de alternatieven van Boekraad c.s. voelden, leefde het besef dat de moderne maatschappij na de Tweede Wereldoorlog een wezenlijke transformatie had doorgemaakt. Die bestuurders werden bijvoorbeeld geconfronteerd met een snelle toename van het aantal studenten en vroegen zich af of die grote toeloop naar de universiteit wel wenselijk was. De Groningse rector magnificus J.Th. Snijders was daar in 1969 heel duidelijk over: ja, die studententoeename was wenselijk, omdat de moderne maatschappij veel meer academici nodig had dan vroeger:

Het idee van een natuurlijke wereld waarop de mens wat culturele versierselen aanbrengt, is verleden tijd. Daarvoor in de plaats komt een *wetenschappelijke wereld*. Men spreekt historisch wel van een jachtcultuur en een landbouwcultuur, omdat jacht of landbouw de structuur en functionering van de samenleving in zo'n periode bepaalde. In soortgelijke zin kan men spreken van een wetenschapscultuur in het begin waarvan wij leven.⁵

Het is wat vreemd dat Snijders hier in zijn opsomming van tijdvakken de industriële 'cultuur' overslaat, aangezien wat hij aanduidde als de 'wetenschapscultuur' door David Bell gelijkgesteld werd aan de 'postindustriële' samenleving. Men was – in Nederland en elders – nog op zoek naar een passende term voor de nieuwe maatschappelijk constellatie die zich inmiddels had aangediend. Bells term 'postindustriële samenleving' werd aanvankelijk vaker gebruikt dan 'kennissamenleving' (of Snijders' 'wetenschapscultuur'), maar uiteindelijk won de term kennissamenleving het omdat die positiever omschrijft wat het belangrijkste kenmerk is van de nieuwe tijd en omdat steeds duidelijker werd dat welvaart in de postindustriële samenleving gegenereerd wordt door innovatieve kennis. Zeker sinds de jaren negentig kregen de termen kenniseconomie en kennissamenleving de overhand, niet alleen in de literatuur, maar ook in het politieke taalgebruik.⁶ Men spreekt onbekommerd over 'kenniseconomie', 'kenniswerkers', 'kennisinstellingen' en dergelijke.⁷

Als allerwegen erkend wordt dat kennis de sleutel is tot het begrijpen van de moderne wereld en dat die moderne wereld eigenlijk uit kennis bestaat – zowel hoogwetenschappelijke kennis en geavanceerde technologie als gedomesticeerde psychologische kennis en 'domme', maar inzicht gevende dataverzamelingen –, moet dat consequenties hebben voor de beoefening van de politieke geschiedenis. Als de samenleving fundamenteel verandert, is ook de rol van de politiek in het geding en verandert de definitie van 'het politieke'. Voor iemand als Drucker speelde dit allemaal

niet. De politiek was in zijn ogen alleen maar een storende factor in de opbouw van de kennissamenleving. Hij verwachtte alle heil van de grote ondernemingen en wilde het domein van de politiek zo klein mogelijk houden. De antecedenten van het New Public Management, dat in de jaren tachtig en negentig furore maakte en dat de overheid zoveel mogelijk zou organiseren volgens managementpraktijken uit de private sector, zijn gedeeltelijk terug te voeren op de ideeën van Drucker. De slagzin ‘meer markt, minder overheid’ zou zo uit de koker daarvan kunnen zijn gekomen. Inmiddels is die neoliberale, op marktwerking gerichte benadering weer op zijn retour en gaat het eerder de kant op van ‘minder markt, meer overheid’, wat het domein van de politiek juist weer verbreedt.

Voor een deel heeft de politieke geschiedenis al de consequenties getrokken uit het besef dat de westerse samenleving sinds de Tweede Wereldoorlog hard op weg is een kennissamenleving te worden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de aandacht die tegenwoordig uitgaat naar de rol van experts in het publieke en het politieke debat. Dit is een terrein waar wetenschapshistorici en politiek historici elkaar met grote regelmaat ontmoeten. Een groep wetenschapshistorici stelde in 2002 al de bundel *De opmars van deskundigen. De souffleurs van de samenleving* samen, waarin de dubbelzinnige verhouding tussen experts en beleidsmakers centraal staat.⁸ Omgekeerd was het een kenner van de buitenlandse politiek en diplomatie van Nederland, Albert Kersten, die in 1996 al de geschiedenis van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek schreef. De titel van zijn boek, *Een organisatie van en voor onderzoekers*, wekt de indruk dat zwo uitsluitend de wetenschappelijke gemeenschap in Nederland aanging, maar uit het boek zelf wordt duidelijk dat de oprichting van de organisatie wel degelijk ook bedoeld was om Nederland bij de wederopbouw na de oorlog te helpen.

Iedereen die tegenwoordig te maken heeft met de opvolger van zwo, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), weet bovendien dat de organisatie wel degelijk inzet op de ontwikkeling van kennis die voor de maatschappij relevant is en belangrijke maatschappelijke problemen beter in kaart brengt en eventueel zelfs oplost. Internationaal trekt vooral het werk van Sheila Jasanoff de aandacht, die bekend is geworden met boeken als *The fifth branch: science advisers as policy-makers* (1990), *Science at the bar: Law, science and technology in America* (1995) en de bundel *States of knowledge: the co-production of science and the social order* (2004).

Laatstgenoemde titel geeft al aan dat de ontmoeting van politiek historici en wetenschapsonderzoekers verder kan gaan dan het bestuderen van de manier waarop deskundigen op het gebied van opvoedkunde, meteorologie, psychiatrie, genetica en landbouw het politieke en maatschappelijke debat domineren. De wetenschap is niet een aparte entiteit die van buitenaf de politiek stuurt of beïnvloedt, maar beide domeinen zijn al voor een deel in elkaar opgegaan. De wetenschap reproduceert de maatschappelijke verhoudingen en de maatschappij plooit zich naar de inzichten van de wetenschap. Om bestudering daarvan mogelijk te maken, heeft de klassieke wetenschapsgeschiedenis – die vooral de interne logica van de erkende wetenschappen (en

soms de pseudowetenschappen) volgde en zich later verrijkt heeft met de bestudering van de sociale dimensie van de wetenschap – zich inmiddels verbreed tot kennisgeschiedenis, ofwel *history of knowledge*, waarin de scheidslijn tussen gecertificeerde wetenschap en overige vormen van kennis (praktijken, rituelen, zelfs geloofsovertuigingen) is opgeheven. Dit veld is nog in ontwikkeling, en er bestaat nog steeds onduidelijkheid of discussie over de vraag wat er onder ‘kennis’ moet worden verstaan.

De eerste tijdschriften op dit terrein zijn ook nog maar enkele jaargangen oud. Maar de onvermoeibare Peter Burke heeft al in 2016 een inleiding op dit nieuwe vakgebied geschreven (*What is the history of knowledge?*); dan mag men aannemen dat het een identificeerbaar specialisme van de wetenschap der geschiedenis is geworden.⁹ Het zou de moeite lonen als de politieke geschiedenis zich nauwer zou verbinden met de kennisgeschiedenis en probeert na te gaan hoe de kennisproductie en de -disseminatie de maatschappelijke en dus ook de politieke orde mede is gaan bepalen.

Tot slot: een specifiek probleem dat zowel in de Nederlandse politieke geschiedenis als in de kennisgeschiedenis veel meer aandacht zou moeten krijgen, is de traditie van het antiwetenschappelijke en anti-intellectualistische discours in Nederland. Anti-intellectualisme is een oud, maar vaak niet als zodanig onderkend fenomeen in Nederland (en daarbuiten), maar de laatste decennia is het wel heel prominent geworden. Deskundigen staan nog steeds in aanzien in Nederland, maar de beweging die de expertise van de deskundigen in twijfel trekt, of die gladweg ontkent dat deskundigen enig recht van spreken hebben, groeit. De opkomst van het internet, dat iedere burger de gelegenheid geeft om zich, na raadpleging van enkele websites, te poseren als kenner, is daar mede debet aan. Zeker in coronatijd hebben op die manier heel wat bekende en onbekende Nederlanders twijfel gezaaid over de expertise van bijvoorbeeld het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). Ook bij de stikstofcrisis werd merkbaar dat, als door experts aangedragen cijfers en conclusies bepaalde groepen in de samenleving niet aanstonden, binnen de kortste keren andere ‘experts’ werden gevonden die tot andere conclusies kwamen welke de opdrachtgevers beter uitkwamen.

Maar er zijn meer voorbeelden van door belangen gestuurde experts, zoals de wetenschappers die twijfel zaaiden over de menselijke rol in de opwarming van de aarde of, nog ouder, de kankerverwekkende gevolgen van het roken van tabak.¹⁰ Hier gaat het twijfel zaaien aan de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek over in het produceren van misinformatie, het bewust in de wereld brengen van misleidende of ronduit foute ‘informatie’. Omdat dat democratische besluitvorming ondermijnt en zelfs de nationale veiligheid in gevaar brengt, zeker als buitenlandse ‘krachten’ (niet noodzakelijk staten) werk maken van het verspreiden van desinformatie, is dit inmiddels een politieke kwestie geworden. Want alles wat in de samenleving gebeurt, wordt uiteindelijk vertaald in politiek, en dus is het onvermijdelijk dat politiek-historici en kennishistorici meer dan ooit met elkaar optrekken. ‘Kennis’ moet net zo goed een kernbegrip in de politieke geschiedenis worden als ‘macht’ en ‘gender’ dat al zijn.